

Traditionens vogter

HISTORISK TIDSSKRIFT 1942-1962

AF

KNUD J.V. JESPERSEN

Strid og forsoning

Markeringen af hundredåret for Den danske historiske Forenings stiftelse og Historisk Tidsskrifts grundlæggelse med en jubilæumsfest i Nationalmuseets festsal den 14. februar 1939 kom i to vigtige henseender til at danne skel i tidsskriftets lange historie. For det første markerede begivenheden begyndelsen til enden på den langvarige og uforsonlige strid mellem professorerne Erik Arup og Aage Friis, som siden 1917 havde trukket tydelige spor i tidsskriftets indhold og virksomhed. For det andet banede det vejen for et redaktørskifte, der på længere sigt åbnede mulighed for en tiltrængt modernisering af tidsskriftet og dermed også for en ændring af dets rolle i dansk historieforskning.

Det langvarige modsætningsforhold mellem professorerne Arup og Friis, der begge politisk bekendte sig til Det radikale Venstre, men i øvrigt af temperament, historieopfattelse og videnskabssyn var vidt forskellige, skal ikke i enkeltheder behandles her, idet det er hovedtemaet i et andet af bogens kapitler. Blot bør det anføres, at grunden til deres indbyrdes fjendskab efter alt at dømme blev lagt, da Friis i 1913 til Arups udelte forbitrelse blev foretrukket til det ledige professorat efter J.A. Fridericia. Over for den stadig ledende professor i faget, Kristian Erslev, bemærkede en tydeligt skuffet Arup, at man åbenbart på denne ansvarsfulde post »foretrak facade frem for fundament«, hvilket i en nøddeskal udtrykte hans syn på rivalen. Arup måtte derefter vente tre år, inden han ved Erslevs afgang opnåede den eftertragtede professorstatus. Den ydmygelse, som han derved mente sig udsat for, bevirkede, at han rettede hele sin bitterhed mod Friis og dennes støtter i den lærde republik. Dette gav sig blandt andet udtryk i, at han i sin tid som redaktør af Historisk Tidsskrift 1917-24 benyttede tidsskriftets spalter til

flere frontalangreb på Friis' evner som historiker.¹ Efter at han i 1924 var blevet presset bort fra redaktørposten, boykottede han derefter i en længere årrække totalt sit gamle tidsskrift og offentliggjorde i stedet sine afhandlinger i *Scandia*, som i 1928 var blevet grundlagt af hans gode ven, den lundensiske historiker Lauritz Weibull. I dette tidsskrift fortsatte han gennem en række kritiske afhandlinger sine angreb på Friis' tolkninger af centrale punkter i 17-1800-tallenes danske historie.²

Arups energiske virksomhed gennem disse år på et stofområde, som Friis nærmest betragtede som sin hjemmebane, kan naturligvis forstås som kritiske forarbejder til den danmarkshistorie, som han var i fuld gang med, og hvis første bind udkom i 1925; men samlet set udgjorde disse kritiske studier et massivt frontalangreb på Aage Friis og hans evner som kritisk historiker. Selv om der ikke er grund til at betvivle, at et hovedmotiv fra Arups side var en søgen efter den historiske sandhed på det kildekritiske grundlag, som han fandt rigtigst og mest forsvarligt, var det – emnevalgene taget i betragtning – lige så ubetvivleligt, at et vigtigt bimotoiv for ham var i konkret form at udstille Aage Friis' arbejder som »facade« i modsætning til hans egne resultater, der metodisk og kildekritisk hvilede på et solidt »fundament«. Det implicitte budskab var samlet set, at Friis fagligt set var lidt af en charlatan, mens Arup repræsenterede den moderne grundmurede kritiske videnskab.

Arups angreb rokkede dog ikke nævneværdigt ved Aage Friis' ledende position i datidens lille akademiske historikermiljø. I 1929 lod han sig vælge til formand for Den danske historiske Forening, hvis bestyrelse kontrollerede Historisk Tidsskrift, og denne centrale position bevarede han frem til 1939, hvor han kort efter jubilæumsfesten efter eget ønske trak sig tilbage. Som redaktør af tidsskriftet fungerede gennem det meste af hans formandstid Axel Linvald, der nærmest må betegnes som elev af Aage Friis. Forenklet udtrykt kan man derfor med nogen føje hævde, at Historisk Tidsskrift op gennem 1930'erne nærmest var medium for den historistiske »skole«, som Friis tilhørte, mens Arups fløj som hovedregel valgte at publicere deres resultater andre steder. Dette satte naturligvis sit præg på tidsskriftets indhold, som på denne måde ikke blev ganske repræsentativt for, hvad der rørte sig på

1 Arups to store afhandlinger, som han offentliggjorde i *Historisk Tidsskrift* (herefter: HT) i 9.rk. bd.1 (1919) og 9.rk. bd.2 (1921), handler om forholdet mellem den ældre Bernstorff, Holstein og Moltke under Frederik V's regering. De bærer begge den sigende titel »Kritiske Studier i nyere dansk Historie«.

2 Hans to kritiske artikler om den politiske krise i efteråret 1863 fremkom i *Scandia*, bd. I (1928) og bd. III (1930). De bærer titlerne »David og Hall. Krisen i Danmarks Historie 1863« og »Danmarks Krise 1863«.

forskningsfronten op gennem 1930'erne. Som følge af polariseringen mellem Arup og Fris blev Historisk Tidsskrift i denne periode i højere grad et menighedsblad for Friis og hans kreds i stedet for det bredt dækkende organ for dansk historisk forskning, som det var tænkt som.

Det var denne i længden uholdbare situation, der blev løst op for ved det første årsmøde i foreningen efter jubilæumsfesten i 1939. Forløbet deraf fremgår af referatet i foreningens forhandlingsprotokol af årsmødet den 17. maj 1939:

Under de paa Dagsordenen fastsatte Valg meddelte Linvald, at Formanden Professor Aage Friis og Lektor Wendt begge havde udtalt at træde tilbage som Medlemmer af Bestyrelsen. Han knyttede dertil paa Foreningens Vegne en Tak til de to Herrer for deres Virksomhed og Samarbejdet i de forløbne Aar. Som nye Medlemmer af Bestyrelsen foreslog Linvald Professorerne Fabricius og Albert Olsen. Til Forslaget knyttede han følgende Bemærkninger: Mine Kolleger og jeg i Bestyrelsen, ogsaa de to, som nu bliver foreslaaet, er klar over, at vi saa at sige alle tilhører samme Aldersklasse. Vi tror dog, at det i Øjeblikket er vigtigere Hensyn, som træder i Forgrunden. Vort forslag om Nyvalgene er et Udtryk for den Opfattelse, at alle Retninger indenfor dansk historisk Forskning, saavidt muligt, bør have Del i Ledelsen af vort nationale videnskabelige Tidsskrift. Vi haaber tillige derigennem at svække de Modsætninger, som i saa lange Tider har gjort sig gældende inden for den historiske Verden, og forebygge, at Striden breder sig til de yngre Generationer. Vort Forslag er stillet ud fra denne Opfattelse, men tillige i Troen paa og i Tilliden til Muligheden af et frugtbart Samarbejde mellem os.

Forslagsstilleren understregede endelig Betydningen af, at Professor Bøggild-Andersen trods sin Kaldelse til Aarhus bevarer sit Sæde i Bestyrelsen. Det var Udtryk for, at Historisk Tidsskrift ogsaa er organ for de historiske Studier ved Aarhus Universitet.³

Således blev det, og referatet er dermed et samlet udtryk for opgøret med fortidens fraktionsdannelser og for den nye samlende linje, som fremover skulle præge foreningens og tidsskriftets virksomhed. Som ny formand valgtes efterfølgende det mangeårige bestyrelsesmedlem og i en periode redaktør for tidsskriftet dr. Ellen Jørgensen, mens Linvald fortsatte som sekretær og dermed redaktør af tidsskriftet indtil videre.

³ Den danske historiske Forenings *Forhandlingsprotokol* under 17. maj 1939. (Foreningens arkiv).

De nye bestyrelsesmedlemmer

Knud Fabricius' og Albert Olsens indtræden i foreningens bestyrelse var en salomonisk løsning på de fraktionskampe, der havde kendetegnet både foreningen og dens tidsskrift de forudgående par årtier. Knud Fabricius var ved sin indtræden en moden herre på 63 år med et 22 år langt virke som professor ved Københavns Universitet bag sig. Fagligt set vedkendte han sig fuldt ud arven fra Kr. Erslev, hvis metodisk-kritiske tilgang til faget han var blevet oplært i som studerende og siden hen praktiserede i sin egen omfangsrige produktion. Hans historiesyn var dog i nok så høj grad præget af Johs. Steenstrups, hvorved hans samlede faglige profil på en måde blev en hybrid mellem Erslevs radikale positivisme og Steenstrups konservative historisme.⁴ I modsætning til profesorkollegaen Erik Arup, hvis konfliktskabende stil i årtier havde delt vandene i den lille danske historikerverden, var Fabricius personligt og i sin omgang med fagfæller stilfærdigt imødekommende og snarest konfliktundvigende. Han tog nødtigt parti for eller imod de stridende parter i Arup-Friis-konflikten, og han afslog ved flere lejligheder i 1930'erne trods indtrængende opfordringer at indtræde i foreningens bestyrelse med den begrundelse, at han ikke ønskede at tage parti for eller imod sine stridende profesorkolleger ved universitetet. Dog støttede han i 1920'erne ved flere lejligheder Arups skarpe kritik af, at universitetet var stærkt underrepræsenteret i foreningens bestyrelse med skadelige virkninger for tidsskriftets indhold og for dets evne til at afspejle dansk historieforskningens aktuelle stade.⁵ I forsoningens navn indvilgede han nu alligevel i at indtræde i bestyrelsen, hvor han forblev i en treårig overgangsperiode, indtil det nye hold bag foreningen og tidsskriftet i 1942 var endeligt på plads.

Var Knud Fabricius en medierende skikkelse i bilæggelsen af den gamle fløjkrig mellem Arup og Friis, kan det samme ikke siges om Albert Olsen, som indtrådte i bestyrelsen samtidig med ham. Ved sin indtræden var han næsten på dato 49 år gammel og kunne se tilbage på en smuk faglig karriere, der tog sin begyndelse med ansættelse som docent ved den nyligt indrettede universitetsundervisning i Aarhus i 1930. I 1934 omdannedes docenturet til et professorat, som Albert Olsen søgte og fik, trods en temmelig kritisk udtalelse fra et professorudvalg nedsat af Københavns Universitet under forsæde af professor Aage Friis, som

4 *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. bd. 4. Kbh. 1980; nekrolog over Knud Fabricius v. Povl Bagge i HT, 12.rk. bd.3 (1968-69), s. 178-82.

5 F.eks. under forhandlingerne på foreningens årsmøde 27. juni 1927, *Forhandlingsprotokollen*. (Foreningens arkiv).

Olsen lige fra studietiden havde haft et temmelig belastet forhold til. Det hed således bl.a. i udtalelsen, at hans arbejde ikke tillader at slutte, at han »er i besiddelse af den almindelige historiske viden og videnskabelige kultur«, der måtte kræves for bestridelse af et professorat.⁶

Når han trods dette æselspark fra Friis alligevel endte med at få stillingen, hang det nok især sammen med, at han var eneste ansøger. Dette glemte Olsen aldrig Friis for, og det er næppe for meget sagt, at deres indbyrdes forhold bedst kan betegnes som livsvarigt fjendskab. Der er derfor også en egen ironi i, at Olsen i 1935 søgte og fik det professorat ved Københavns Universitet, der var blevet ledigt efter Aage Friis, da denne lod sig pensionere som 65-årig – om end det skete med den snævrere tænkelige margin. I betragtning deraf lå det lige for, at Olsen i den standende fløjkrig entydigt tilsluttede sig Arup, som også i studietiden havde været hans nærmeste og foretrukne lærer, og hvis materialistiske historiesyn han fuldt ud delte, hvilket også klart afspejlede sig i hans omfangsrige faglige produktion. I lighed med Arup lå tyngdepunktet deri på økonomisk-historiske og handelshistoriske emnekredse.

Albert Olsen var af natur en stridsmand, der ikke gik på kompromis med sine synspunkter og ofte delte vandene. Han var pro-Arup og anti-Friis, hvorfor hans indvalg i Den danske historiske Forenings bestyrelse i 1939 var et vidtgående udtryk for den vilje til forsoning mellem fløjene, som især rigsarkivar Linvald stod for, og som Olsen – trods sin de facto boykot af *Historisk Tidsskrift* i omkring 20 år – altså tilsluttede sig. Efter sin hjemkomst i 1945 efter landflygtighed i Sverige blev han oven i købet formand for foreningen og forblev det til sin død i 1949 – en position, som næppe har været ham ukær i betragtning af Friis-fløjens tidligere dominans af både foreningen og tidsskriftet.⁷ Men på dette tidspunkt var mellemkrigstidens fløjkrige i næsten alle henseender tilbagelagt historie og stridsøksen begravet. Det hang bl.a. sammen med, at foreningens bestyrelse i 1942 fik to nye medlemmer, som ikke havde været direkte engageret i fortidens stridigheder, men som til gengæld kom til at præge både forening og tidsskrift afgørende i en lang periode i efterkrigstiden.

6 *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. bd. 11. Kbh. 1982.

7 Se Astrid Friis' nekrolog over Albert Olsen i HT, 11.rk. bd.3, (1950-52) s. 328-32.

De nye redaktører

På foreningens bestyrelsesmøde den 29. september 1942, der blev holdt som optakt til det forestående årsmøde den 22. oktober, meddelte Knud Fabricius og det mangeårige bestyrelsesmedlem dr. Ellen Jørgensen, at de begge ønskede at udtræde af bestyrelsen.⁸ Bestyrelsen enedes i forlængelse af denne meddelelse om at indstille til årsmødet, at arkivar Povl Bagge og dr. Astrid Friis i stedet indtrådte i bestyrelsen med henblik på i fællesskab at overtage redaktionen af tidsskriftet efter Axel Linvald. Dette tilsluttede årsmødet sig, og de to indtrådte derefter i bestyrelsen, som efterfølgende konstituerede sig med Linvald som formand, Bøggild-Andersen som kasserer og Bagge og Astrid Friis som redaktører af tidsskriftet. Konstitueringen forløb dog tilsyneladende ikke i fuld enighed. Af mødereferatet fremgår nemlig, at Albert Olsen afholdt sig fra at stemme ved afstemningen om redaktørposterne.⁹ Hvad baggrunden derfor var, fremgår ikke af forhandlingsprotokollen, og under alle omstændigheder stod valget af Bagge og Friis som fremtidige redaktører fast. Men måske giver mødereferatet alligevel et lille fingerpeg om baggrunden for Albert Olsens reservation. Det anføres nemlig i umiddelbar fortsættelse af ovenstående, at bestyrelsen samtidig vedtog, »at Manuskripterne for Fremtiden indsendes til Bedømmelse af Bestyrelsens øvrige Medlemmer«. ¹⁰ Det havde tilsyneladende ikke været tilfældet i Linvalds redaktørtid, og vedtagelsen kan vel tolkes som en vis skepsis over for den nye redaktør-duos jugement – eller i det mindste som en imødekommelse af Olsens mulige ønske om at fastholde en vis direkte indflydelse på Historisk Tidsskrifts fremtidige profil.

Det var ellers ikke et par faglige novicer, som fra da af fik hovedansvaret for tidsskriftets redigering og faglige indhold. De havde begge kort forinden demonstreret deres faglige tyngde og adkomst til redaktørstolene ved i tidsskriftet at publicere artikler, som hver på deres måde kom til at danne skel og endnu i dag står som væsentlige markører i udviklingen af nyere dansk historievidenskab. Povl Bagge ved publicering af den store gennemreflekterede artikel *Om Historieforskningens videnskabelige Karakter*,¹¹ hvori han på et nøje argumenteret grundlag for første gang satte alvorligt spørgsmålstegn ved kirkefaderen Kr. Erslevs skelnen mellem historieforskning som videnskab og historieskrivning som kunst eller ikke-videnskab. Han argumenterede i artiklen for, at

8 Foreningens forhandlingsprotokol under 29. september 1942. (Foreningens arkiv).

9 Sst.

10 Sst.

11 HT, 10.rk. bd.5 (1940), s. 355-84.

der var tale om en falsk skelnen, og at begge havde det fællestræk med al empirisk videnskab, »at Forskeren af de enkelte iagttagne Kendsgerninger med Fantasiens Hjælp skaber en Helhed, den Sammenhæng, som aldrig kan iagttages umiddelbart«. Derudover insisterede han i artiklen på, at historievidenskaben som mål har forståelse og forklaring af det individuelle fænomen, ikke opstilling af generelle lovmæssigheder. Dette banebrydende historieteoretiske indlæg gav dog ikke i samtidens fagmiljø anledning til egentlig debat. Først med den stærkt stigende metode- og teoribevidsthed i 1970'erne blev det for alvor en del af den faglige debat; men det ændrer ikke ved, at Bagges artikel repræsenterer et afgørende skridt i retning af at komme fri af den erslevske positivism og befri historikerne for den paralyserende virkning af Erslevs slangeblik, som det er blevet udtrykt.

Astrid Friis på sin side debuterede for alvor i *Historisk Tidsskrift* i 1942, samme år som hun blev medredaktør af tidsskriftet, med sin store artikel – den fyldte ikke færre end 140 sider og udgjorde et helt hæfte af tidsskriftet – om *Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid*.¹² Denne grundigt dokumenterede artikel var på sin vis lige så banebrydende for vor samlede forståelse af 1500-tallets danske historie, som Bagges var på det historieteoretiske område, og i lige så høj grad et grundlæggende opgør med Erslevs tolkning af reformationen og dens eftervirkninger. Hvor Erslev i sin klassiske disputats fra 1879, *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede*, havde set statsomvæltningen 1536 som begyndelsen til en langsigtet svækkelse af adelen og en styrkelse af kongemagten, som ultimativt pegede frem mod kongelig enevælde fra 1660, påviste Astrid Friis ved nøje arkivstudier og inddragelse af statsfinansielle forhold – som Erslev bortset fra lensreformen stort set havde ignoreret – at den efterreformatoriske udvikling formedes i et nøje samspil mellem kongemagten og rigsrådet, og at de adelige rigsebedsmænd spillede en langt større rolle i moderniseringen af den danske statsforvaltning end hidtil antaget. Med de nye indsigter, der fremlagdes i afhandlingen, satte hun på mange måder en helt ny dagsorden for udforskningen af 15-1600-tallenes historie og især for den udforskning af adelsvælden, som kom til at sætte sit præg på dansk historieforskning i efterkrigstiden.

Det var således et par nytænkende historikere, der fra 1942 kom til at stå i spidsen for dansk historievidenskabs vigtigste fagorgan, *Historisk Tidsskrift*. Begge havde de nok solide rødder i den fagtradition, der var grundlagt af det kritiske gennembruds kirkefædre i slutningen af 1800-tallet, og begge havde de som yngre været berørt af mellemkrigs-

12 HT, 10.rk. bd.6 (1942), s. 1-140.

tidens fløjkrige, dog uden at være del af disse. Begge kom de til at sætte deres stærke præg på efterkrigstidens historiske fagmiljø og i kraft af deres virke løfte det fri af fortidens fraktionsstridigheder og over i en mere frigjort tilstand, hvor emnemæssig og metodisk pluralisme fik friere råderum. Hvordan var så i mere omfattende forstand de faglige profiler for disse to nøgleskikkelser i overgangsfasen mellem det ældre og det nye i 1900-tallets historiske fagmiljø?

Hvis man skal blive i den gamle fløjkrigsterminologi – hvilket dog i denne sammenhæng kun har begrænset mening – må Povl Bagge (1902-91) siges nærmest at have haft sit udspring på Aage Friis-fløjen. I sin studietid i 1920'erne knyttede han sig nærmest til professor Friis og blev straks efter studiets afslutning i 1929 medarbejder for denne i forbindelse med det igangværende udgivelsesarbejde vedrørende det nordslesvigske spørgsmål 1864-79.¹³ Efter skiftende hverv fik han i 1937 ansættelse som arkivar i arkivvæsenet og beklædte i årene 1946-50 stillingen som landsarkivar for Fyn. Da Albert Olsen døde ud af sit professorat i 1949, søgte og fik han det ledige embede, hvori han forblev til sin pensionering i 1973.

Dette professorats særlige forpligtelse var 17-1800-tallets historie, hvilket også forblev Bagges egentlige virkefelt. Allerede i 1936 havde han kvalificeret sig på dette område med en disputats om D.G. Monrads statstanker, hvorefter fire år senere fulgte hans allerede omtalte originale historie- og erkendelsesteoretiske bidrag. Det var således en velmeriteret historiker, der i 1942 indvalgte i foreningens bestyrelse med henblik på som medredaktør af tidsskriftet at løfte hvervet efter Axel Linvald. Det er næppe heller helt tilfældigt, at han også var arkivmand, hvorfor det er nærliggende at tro, at hans kandidatur til bestyrelsen og redaktørposten især skyldtes anbefalinger fra hans chef, rigsarkivar Axel Linvald, som må have set Bagges indtræden som en sikring af arkivvæsenets og arkivforskernes fortsatte indflydelse på foreningen og på den faglige linje for tidsskriftet, som han selv op igennem 1930'erne havde stået som garant for. I lyset af den kort forinden bilagte fraktionsstrid rummer valget af Bagge endelig det ganske yndefulde moment, at det i kraft af hans tidligere faglige tilknytning til Aage Friis kan udlægges som en reverens til dennes side i den gamle fløjkrig, selv om Bagge på ingen måde personligt havde været involveret i denne. Men uanset dette var signalværdien tydelig nok: Man ønskede ved bestyrelsens sammensætning i forsoningens navn at dele sol og vind så lige, at de gamle fraktionskampe ikke blussede op igen.

¹³ *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. bd. 1. Kbh. 1979 og Vagn Skovgaard-Petersens nekrolog over Bagge i HT, bd. 92 (1992), s. 393-98.

Dette ønske kan også spores bag valget af den ni år ældre Astrid Friis (1893-1966) som sideordnet medredaktør af tidsskriftet.¹⁴ Hun var ved sin tiltrædelse ansættelsesmæssigt en fri fugl, idet hendes rigelige private midler tillod hende at bedrive sin forskning uden nogen embedsmæssig tilknytning. Hun havde ganske vist i 1939 søgt det ledige professorat ved Aarhus Universitet, men var blevet vraget til fordel for sin fremtidige bestyrelseskollega, C.O. Bøggild-Andersen – som hun selv mente, især på grund af sit køn. Trods sin frie stilling var hun alligevel en betydningsfuld skikkelse i mellemkrigstidens snævre københavnske historikermiljø. Hun aflagde magisterkonferens i historie i 1920 og knyttede sig både i studietiden og årene derefter snævert til Erik Arup, hvis historiesyn, og især hans understregning af det nøje samspil mellem politisk, økonomisk og finansiel historie, hun overtog. I lighed med Arup var hun stærkt optaget af de internationale handelsstrukturers udvikling som forudsætning for forståelse af udviklingen i Danmark i tidlig nytid, og på hans tilskyndelse kastede hun sig over studiet af engelsk handelshistorie i Stuart-perioden, hvilket i 1927 resulterede i disputatsen, *Alderman Cockayne's Project and the Cloth Trade. The Commercial Policy of England in its Main Aspects 1603-1625*, der samme år indbragte hende doktorgraden. Hendes interesse for international økonomisk historie forblev usvækket, og hun opbyggede efterhånden et omfattende netværk blandt økonomiske historikere verden over, som hun holdt ved lige ved deltagelse i talrige konferencer og ved publikationer på de gængse verdenssprog, især engelsk.

Også den danske historie, herunder især problemerne omkring øresundstoldregnskaberne havde hendes interesse; men i solidaritet med sin læremester Erik Arup fravalgte hun op gennem 1930'erne Historisk Tidsskrift som publikationsmedium og publicerede i stedet fortrinsvis i Lauritz Weibulls lundensiske tidsskrift *Scandia* i lighed med Arup. Det var derfor også i dette tidsskrift, at hendes store afhandling om *Kansler Johan Friis' første Aar* fremkom.¹⁵ Den formede sig som ét langt defensorat for Erik Arups tolkning af reformationstiden i andet bind af hans danmarkshistorie og en imødegåelse af Knud Fabricius' kritiske anmeldelse af samme. Den allerede nævnte afhandling om *Rigsraad og Statsfinanser* fra 1942 var i mange henseender en fortsættelse af den ældre Johan Friis-artikel – men nu altså med Historisk Tidsskrift som medium. I 1946 overtog Astrid Friis i konkurrence med Aksel E. Christensen, der i

14 *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. bd. 4. Kbh. 1980 og Svend Ellehøjs nekrolog over Astrid Friis i HT, 12.rk. bd.3 (1968-69), s. 162-73.

15 *Scandia*, bd. VI og VII (1933-34).

1941 havde disputeret med den store afhandling *Dutch Trade to the Baltic about 1600*, det professorat, som var blevet ledigt ved Knud Fabricius' afgang, og blev dermed Danmarks første kvindelige professor. Hun beklædte denne stilling indtil sin pensionering i 1964.

Ser man samlet på den redaktør-duo, der i 1943 tog stafetten op efter Axel Linvald og beholdt den de følgende 20 år – i praksis gennem hele tidsskriftets 11. række – må man konstatere, at de i kraft af deres forskellighed tilsammen dækkede et bredt spektrum af tidens fagmiljø og forskningsinteresser. Med sin arkivfaglige baggrund var Bagge en slags garant for, at arkivbaserede afhandlinger, som traditionelt havde været en væsentlig bestanddel af tidsskriftets indhold, fortsat ville være at finde i spalterne. Hans faglige og forskningsmæssige fokus var nyere dansk historie, hvilket vel også blev hans særlige ressort som redaktør, selv om han med sin store teori-artikel fra 1940 også havde sendt et signal til fagmiljøet om, at tidsskriftet var åbent for mere abstrakte teoretisk-metodiske bidrag. Dette signal blev dog stort set ignoreret i hans redaktørtid.

Astrid Friis repræsenterede med sin internationale profil en åbning ud mod verden og det internationale historikermiljø. Samtidig signalerede hun i kraft af sin egen forskning en begyndende bevægelse bort fra den overvejende politisk-historiske tilgang, der hidtil havde domineret tidsskriftets indhold over i retning af det økonomisk-historiske, som dog først langt senere for alvor slog igennem i tidsskriftets spalter. Begge redaktører var ægte børn af det kritiske gennembrud i den forstand, at empiri og nøjeregnende kildekritik for dem var kardinaldyder; men deres egne emnevalg og tilgang til forskningen pegede hver på deres måde frem mod de fornyelser i faget og ændringer i forskningsmæssigt fokus, der efterhånden kom til at præge i efterkrigstidens fagmiljø. Samtidig repræsenterede de i kraft af deres langvarige og – efter alt at dømme – harmoniske samarbejde i redaktionen den endelige forbrødring mellem fløjene fra mellemkrigstiden, selv om de i en vis forstand kom fra hver sin lejr og i udgangspunktet så at sige var indsat af hver sin fløj.

Begge endte de i løbet af nogle år som professorer ved Københavns Universitet. Kontrollen med tidsskriftet og foreningen gled dermed over til universitetsfolk, hvilket har været tilfældet lige siden. Dette var lidt af et brud med tidligere tiders praksis, hvor også andre videnskabelige institutioner med historisk forskning var bredere repræsenteret, men til gengæld en imødekommelse af en anke, som både Erik Arup og Knud Fabricius gentagne gange fremførte i mellemkrigstiden,

nemlig at universitetet var stærkt underrepræsenteret i bestyrelsen. I løbet af 1940'erne tippede denne magtbalance definitivt over i universitetets favør med den virkning, at Historisk Tidsskrift i efterkrigstiden i noget højere grad end tidligere tenderede imod at være et organ først og fremmest for universitetsforskere. Men det er der jo ikke noget ondt i, når man tager i betragtning, at disses antal er vokset eksplosivt siden 1960'erne, hvorimod tidligere forskningstunge institutioner som arkivvæsenet, Det kongelige Bibliotek og Nationalmuseet har fået reduceret deres forskningskapacitet væsentligt.

Krigen og historikerne – magt og ret

Redaktionelt var Historisk Tidsskrift således vel rustet til at træde ind i de nye tider, der under indtryk af 2. Verdenskrig og den efterfølgende koldkrigsperiode satte sig tydelige spor i fagets udvikling både i snævrere videnskabelig forstand og i bredere sammenhænge. Med den nyetablerede borgfred mellem de tidligere stridende fløje såvel i foreningens bestyrelse som i det snævre akademiske miljø som helhed havde redaktionen tillige arbejdsro til at forsøge at fastholde og udbygge tidsskriftets centrale placering under de nye, foranderlige vilkår. Det interessante spørgsmål er så, i hvor høj grad dette lykkedes. En besvarelse af dette må bygge på en sammenligning af nogle væsentlige hovedtendenser i efterkrigstidens historievitenskaber i bred forstand sammenholdt med en analyse af tidsskriftets faktiske indhold og det virkeligheds- og videnskabssyn, som kommer til udtryk deri. Sidstnævnte gennemgang vil her udelukkende omfatte tidsskriftets 11. række (1944-63), som Bagge og Astrid Friis alene bar det redaktionelle ansvar for og dermed også hovedansvaret for stofudvælgelsen. Først et rids af nogle hovedtendenser i bred forstand.¹⁶

Det er ikke nogen enkel sag at give et dækkende signalement af det historiske fagmiljø og den generelle udvikling i faget i denne tyveårige periode. Blot kan det helt overordnet fastslås, at den lærde historiske republik voksede ganske kraftigt i perioden i takt med udbygningen af det unge universitet i Aarhus og den jævnt stigende studentertilgang til faget både i København og Aarhus. Dermed sprængtes de snævre rammer om det lille klaustrofobiske fagmiljø, som havde været scenen for

¹⁶ Det følgende rids af fagudviklingen bygger i hovedsagen på fremstillingen i *Gyldendals Danmarks historie*, bd. 10, Historiens historie, red. af Søren Mørch. Kbh. 1992, s. 267-326 og – for den internationale udviklings vedkommende – på Inga Floto: *Historie. Nyere og nyeste tid*. Kbh. 1985.

mellemlkrigstidens sekteriske opgør mellem Arup og Friis, hvorved der åbnede sig nye muligheder for mere pluralitet og alsidig fagudvikling. Disse muligheder realiseredes gradvis i løbet af 1950'erne, men tog dog først for alvor fart i 1960'erne og 70'erne, hvor der både institutionelt og indholdsmæssigt blev vendt op og ned på faget, og dets endelige frigørelse fra det gamle radikale paradigme, som især formuleret af Kr. Erslev og Erik Arup, fandt sted. Den her betragtede periode var i mange henseender en overgangstid, hvor det gamle paradigme endnu ikke havde sluppet sit tag, uden at noget, der bare kunne minde om faglig konsensus om et nyt, endnu var inden for synsvidde.

Historikere har til alle tider været observante iagttagere af deres egen samtid og de samfundsmæssige udviklingstendenser, som de aktuelt kunne iagttage. Det virkelighedssyn, som de på denne måde tilegner sig, er også den egentlige forståelsesramme for den fortid, som er fagets genstand, og dermed bestemmende for emnevalg, prioriteringer og tolkninger af fortidens fænomener. Den generation af historikere, som blev fagets toneangivende omkring midten af det 20. århundrede, havde personligt oplevet mellemlkrigstidens totalitaristiske bevægelser med deres kvælertag på demokratierne og kulminerende i 2. Verdenskrigs store opgør, der vendte op og ned på stort set alt og lagde grunden til en helt ny verdensorden domineret af de to nye supermagter USA og Sovjetunionen. Deres indbyrdes interessekonflikter få år efter verdenskrigens afslutning udløste efterkrigstidens langvarige koldkrigsperiode. Disse erfaringer og det radikalt ændrede verdensbillede kom naturligt nok til at afspejle sig i den faghistoriske krigs- og efterkrigsgenerations emnevalg og prioriteringer.

I første omgang på den måde, at grundlæggende etiske spørgsmål som magt kontra ret og frihed kontra tvang blev underliggende temaer i faghistoriske arbejder, der ellers handlede om specifikke emner også fra ældre historie. Det gjaldt således Hans H. Fussings omfattende studier i dansk landbrugshistorie omkring 1600, *Herremand og Fæstebonde* (1942), som også blev hans disputats.¹⁷ På grundlag af et omfattende tingbogs- og jordebogsmateriale formede den sig som en stort anlagt undersøgelse af retstilstanden i Danmark omkring 1600. Og værkets afsluttende sætning, »Danmark var et retssamfund«, er også Fussings konklusion og rummer selve essensen af hans underliggende budskab: Danmark var fra gammel tid et retssamfund, der ikke tolererede vilkårlig magtudøvelse. Det var stolte ord i 1942, da det danske samfund

17 Hans H. Fusing: *Herremand og Fæstebonde. Studier i dansk Landbrugshistorie omkring 1600*. Kbh. 1942.

vådede sig under besættelsesmagts tryk, og givetvis en appel til danskerne om ikke at bøje sig for uretten, men stå fast på gode danske traditioner. Selv om værket mange delresultater ikke forblev uanfægtede, og hans fanfareagtige konklusion snarere var bestemt af besættelsestidens pres på det danske samfund end afhjemlet af hans materiale, er Fussings disputats et tidligt eksempel på det grundlæggende skift i den samlede faglige dagsorden, som kom til at sætte skel mellem mellemkrigstidens og efterkrigstidens fagmiljø og prioriteringer.

Skønt Fusing efterlod sig en omfangsrig videnskabelig produktion især om 1600-tallets landbohistorie og var en flittig bidragsyder til *Historisk Tidsskrift*, kan han som underviser i gymnasieskolen næppe henregnes til fagets toneangivende inderkreds, der grupperede sig omkring Frue Plads og hovedstadens store historiske forskningsinstitutioner. Fagligt og holdningsmæssigt var han dog nært knyttet til Knud Fabricius og delte dennes nationalkonservative grundholdninger.¹⁸ Det virkeligheds- og historiesyn, der lå bag disputatsarbejdet og i stærkt pointeret form kom til udtryk i dets konklusion, afspejlede derfor også den faglige selvforståelse i denne del af det fagpolitiske landskab. Men også på den anden fløj – den radikale, Arup-inspirerede – kan man spore en tilsvarende bestræbelse for at bringe faget ind i den bredere efterkrigsdiskurs, der i videre forstand formede det danske samfunds selvforståelse i lyset af trediveernes krise og besættelsestidens oplevelser.

Tydeligst gjaldt det teologen og kirkehistorikeren Hal Koch, som både i sine videnskabelige arbejder og mere dagsaktuelle skrifter entydigt stillede sig på demokratiets, retsstatens og den brede folkeoplysnings side og ivrigt gik i brechen for de politikere, som havde tegnet samarbejdspolitikken under besættelsen.¹⁹ I disse synspunkter fik han følgeskab af andre humanistiske forskere som Hartvig Frisch og Vilhelm Grønbech. Knap så direkte, men alligevel umiskendeligt kunne samme tumlen med lignende aktuelle etiske og samfundsmæssige grundspørgsmål spores i middelalderforskningen. Det gjaldt således Arup-eleven Aksel E. Christensen, som i selve befrielsesåret udsendte sit banebrydende værk, *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i dansk Middelalder* (Kbh. 1945), som kom til at sætte en helt ny dagsorden for efterkrigstidens middelalderforskning. Det grundlæggende tema i dette værk var netop spørgsmålet om magt og ret – et begrebspar, som i værket blev lagt til grund for periodiseringen af den danske middelalderhistorie, tydeligt inspireret af den standende aktuelle debat i tiden omkring

18 Jf. Knud Fabricius' nekrolog over Fusing i HT, 11.rk. bd.5 (1956-59), s. 223-25.

19 Jes Fabricius Møller: *Hal Koch – en biografi*. Kbh. 2009.

befrielsen. Samme udgangspunkt kan genfindes i oldtidsforskningen i krigs- og efterkrigsårene, hvori de Aarhus-baserede historikere Adam Afzelius og Knud Hannestad var førende skikkelser.²⁰

Samtidshistorie – et nyt aspekt

Som det vandskel, besættelsesårene var for den samlede danske samfundsudvikling i det 20. århundrede, satte de sig ikke blot på det abstrakte etiske plan spor i historikernes tilgang til faget, således som det ovenfor er omtalt. Også på det konkrete indholdsmæssige plan fik de afgørende betydning i form af en udvidelse af fagviften med et helt nyt felt, nemlig samtidshistorien. Problemstillingerne og erfaringerne fra disse år kaldte jo i den grad på bearbejdelse i en samlet kontekst. Allerede i de tidlige efterkrigsår havde P. Munch, Hartvig Frisch og Vilhelm la Cour hver givet deres bud på en samlet forståelse af besættelsestiden, de to første ud fra en radikal-socialdemokratisk optik med betoning af samarbejdspolitikens nødvendighed og fortjenester, sidstnævnte under en nationalkonservativ synsvinkel med stærk kritik af tredivernes afrustningspolitik og tilslutning til modstandssynspunktet.²¹ Der var dog her tale om partsindlæg forfattet som led i de tidlige efterkrigsårs intense kamp om fordeling af skyld og ansvar og bestræbelserne for at sætte den fremtidige diskurs om besættelsestiden. Egentlig videnskabeligt baserede behandlinger var der ikke tale om, snarere bidrag til det brede folkelige selvopgør, der var under fuld udvikling. Det stod hurtigt klart, at såfremt dette ikke skulle afspores af fordomme og mytedannelser, var det nødvendigt for historikerne at lægge bort tidligere tiders berøringsangst over for nutidige fænomener og også på dette felt komme professionelt på banen.

Det første alvorlige skridt i denne retning blev taget i 1953, da Københavns Universitet besluttede at oprette et særligt professorat i moderne historie og samfundskundskab (samtidshistorie) og besatte det med den idérige og skoledannende Sven Henningsen (1910-81), der kom til at præge det nye fagområde stærkt frem til sin pensionering i 1980. Tilsvarende professorater oprettedes i 1968 ved det nye Odense Universitet (Tage Kaarsted) og i 1974 ved Aarhus Universitet (Jørgen Weibull og Henning Poulsen). Historiefaget som akademisk disciplin

20 *Gyldendals Danmarks historie*, bd. 10 (1992), s. 84-85.

21 P. Munch: *Dansk Politik under Krig og Besættelse 1939-45*. Bd. I-II. Odense 1946-47; Hartvig Frisch (red.): *Danmark besat og befriet*. Bd. I-III. Kbh. 1945-48; Vilh. la Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*. Bd. I-III. Kbh. 1945-47.

havde dermed sprængt den kronologiske spændetrøje, som den erslevske videnskabsopfattelse hidtil havde lagt det i.

Det egentlige gennembrud for samtidshistorien som en accepteret del af den videnskabelige fagvifte kom dog i praksis med Jørgen Hæstrups disputats, *Kontakt med England* (1954), hvori han i hovedsagen på grundlag af et stort beretningsmateriale, som han selv havde indsamlet blandt tidligere aktører i modstandskampen, søgte at tegne et kildebaseret og metodisk gennemarbejdet billede af den illegale modstandskamps udvikling fra 1940 og frem til dannelsen af Frihedsrådet i september 1943. Forsvaret fandt sted på Aarhus Universitet i slutningen af november 1954 med Bøggild-Andersen og Sven Henningsen som officielle opponenter – tredje medlem af bedømmelsesudvalget var stedets professor i Sønderjyllands historie, Troels Fink.

I lyset af historiefagets senere udvikling er det i dag ganske tankevækkende at læse de to officielle opponenteres anmeldelser af Hæstrups værk, der vel i hovedsagen er en gengivelse af deres mundtlige oppositionsindlæg.²² Bøggild-Andersen, som var en fornem repræsentant for den klassiske kildekritiske skole og specialist i 1600-tallets danske historie, indledte sin opposition med nogle principielle betragtninger om forholdet mellem udforskningen af ældre og nyere historie, som fortjener at blive citeret:

Det er altid en betænkelig sag, set fra en strengere videnskabs synsvinkel, at skrive »samtidshistorie«, altså i videnskabelig-historisk form at redegøre for begivenheder, som ikke ligger længere tilbage, end at en række deltagere i dem stadig lever et aktivt liv. Der er ved emner af en saadan modernitet adskilligt større mulighed, end hvor det drejer sig om fjernere historiske forskningsgenstande, for, at der kan fremkomme nyt materiale, som ændrer det givne billede.

Og videre:

Hertil kommer, at en historiker altid vil føle sig mindre fri ved drøftelse og vurdering af motiver, når det drejer sig om endnu levende personers handlinger – undtagen i tilfælde, hvor sådanne personer bedømmes strengt af en udbredt opinion, hvortil historikeren mener at burde slutte sig.²³

22 HT, 11.rk. bd.4 (1953-56), s. 550-77.

23 Sst., s. 550-51.

Med disse bemærkninger trådte Bøggild-Andersen i skranken for »den strengere videnskabs synsvinkel«, dvs. det klassiske erslevske idealbillede af historisk forskning som en objektiv videnskab byggende på et endeligt korpus af omhyggeligt sorterede kilder og historikeren som en uvildig overdommer, der efter streng kildekritisk prøvelse afsagde sin endelige og objektive dom, hvilket derefter måtte gælde som den historiske sandhed. Disse videnskabskriterier fandt han – som det fremgår – tvivlsomt kunne opfyldes, når det drejede sig om den nære historie eller samtidshistorien, som han dermed indirekte stemplede som uvidenskabelig i klassisk forstand. Denne pointe vendte han tilbage til i sin konklusion:

H[æstrup] er i det hele taget i sin bog – hvad der til dels, men også kun til dels, hænger sammen med, at dens emne er »samtidshistorisk« – mere indsamleren og fortælleren, end han er problemstilleren og problemløseren.²⁴

Det fremgår dermed mere end indirekte, at Bøggild-Andersen ikke betragtede Hæstrups arbejde som egentlig videnskab i traditionel forstand og fandt det tvivlsomt, at samtidshistorie nogensinde kunne blive det. Alligevel var han altså med til at antage Hæstrups arbejde som disputats og dermed til at tildele ham den højeste videnskabelige grad. Bøggild-Andersens dobbeltholdning afslører nok en indre tvivl hos ham selv om holdbarheden af det videnskabsideal, som han ellers gjorde sig til talsmand for, og den indicerer under alle omstændigheder, at den videnskabelige selvforståelse i faget var under forandring bort fra det strengt objektive videnskabsideal, hvilket åbnede døren på klem for nye felter, f.eks. samtidshistorie.

Denne nyorientering inden for det faghistoriske laug kom ganske klart til udtryk i Sven Henningsens opposition, der også indledtes med nogle betragtninger af mere principiel karakter. Henningsen anførte i denne forbindelse bl.a.:

Nogle historikere vil måske mene, at emnet endnu ikke egner sig for historisk behandling. Deri kan jeg ikke være enig. Det er en ikke uvæsentlig side af historikernes gerning at beskæftige sig med deres samtids nationale og internationale problemer, fremdrage materiale, som giver større viden om dem, gennem kritisk

24 Sst., s. 566.

behandling af kilderne kaste skarpere lys over begivenhederne og deres baggrund samt påpege de samtidige begivenheders placering i den historiske kontinuitet. Ingen historisk fremstilling og vurdering er »endelig«. Det ligger i historieforskningens og -skrivningens væsen, og den, der opstiller fuldkommenhedens målsætning, skyder efter jetjagere med en forlader. Ingen samtidshistoriker vil i hvert tilfælde lade sig blænde og hæmme af sådanne forventninger, men hans forskning har ikke desto mindre en central placering i tidens debat, uden hans arbejde vil denne diskussion tendere i retning af at blive steril og dogmatisk, tabe bevidstheden om sammenhæng og kontinuitet.²⁵

Det var den nyslåede professor i samtidshistorie, der her fremsatte sin programerklæring for sit fagområde og samtidig lagde afstand til det videnskabssyn, som Bøggild-Andersen – og mange fagfæller – stod for. Historikerens opgave var ikke at udsige eviggyldige sandheder og fælde endelige domme, men – i det mindste for samtidshistoriens vedkommende – blande sig positivt i den løbende debat og inden for de givne muligheder tilføre den lødighed ved at bidrage med faktuel viden og øget fornemmelse for kontinuitet og sammenhæng.

Henningsen plæderede med andre ord stærkt for at lægge tidligere tiders eksklusive videnskabelighed på hylden og i stedet give faget som helhed – og især samtidshistorien – en aktiv og medlevende rolle i samfundsdebatten. Naturligvis uden derfor at give afkald på de metoder, som siden det kritiske gennembrud havde konstitueret faget som en videnskab.

Hæstrups disputats og den akademiske og offentlige debat, som den affødte, bragte således for alvor samtidshistorien i fokus som nyt forskningsfelt, og den blev dermed startskuddet til den systematiske besættelsestidsforskning, der udviklede sig gradvis i løbet af 1950'erne og i bredere form institutionaliseredes med stiftelsen i 1959 af Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie (DNH) med den ene af Historisk Tidsskrifts redaktører, professor Povl Bagge, som virksom formand. Samtidshistorien var dermed endeligt lyst i kuld og køn som historisk disciplin.

25 Sst., s. 567.

Nye udenlandske strømninger

Den kulturnedbrydende tyske nazisme og erfaringerne fra besættelsestiden fik endnu en dybtgående virkning på dansk historievitenskabs udvikling i efterkrigstiden, nemlig på det nærmeste en afbrydelse af de gamle, traditionelt stærke bånd til det tyske historikermiljø og en stærkt voksende orientering mod fransk og angelsaksisk historievitenskab, hvilket gav anledning til et gradvis paradigmeskift og flytning af fagligt fokus i retning af social historie i bred forstand.

Den erslevske kritiske skole var som beskrevet andetsteds i høj grad tyskinspireret, rundet som den var af den kritiske tradition, der blev grundlagt af Leopold von Ranke og videreført af dennes elever. Både hvad angår historiesyn og metodisk tilgang knyttede den sig tæt til Ranke's statsidealistiske tilgang og det kritiske kildesyn, som han og hans elever opererede med, hvilket også blev bestemmende for erslevskolens bestemmelse af historie som videnskab. Med enkelte modifikationer og undtagelser forblev den tyske fagtradition, således som den blev udviklet i løbet af 1800-tallet, normdannende for dansk historievitenskab, så længe de erklærede Erslev-elever Aage Friis, Erik Arup og Knud Fabricius slog takten i faget. Deres tid som toneangivende randt imidlertid ud omkring 1950, nogenlunde samtidig med, at danske historikere i stigende tal vendte ryggen til Tyskland under indtryk af besættelsestiden og nazitidens pervertering af faget, hvilket lagde vejen åben for afsøgning af nye græsgange.

Symbolsk nok døde Aage Friis i 1949.²⁶ Han var om nogen bærer af den tyske historistiske tradition på dansk grund. Som Povl Bagge anførte i sin nekrolog, så var Leopold von Ranke hans faglige ideal, og den tyske historismes ledende skikkelse på hans egen tid, Friedrich Meinecke (1862-1954), hans ven. Et synligt udtryk for Meineckes position var hans indvalg som udenlandsk medlem af Videnskabernes Selskab i 1921. Ikke mindst i kraft af sin egen rankryggede holdning under nazitidens tryk vandt Meinecke stor respekt og indflydelse i det danske historikermiljø – derunder altså ikke mindst hos Aage Friis. Uanset det generelle tyskerhad, der fulgte af besættelsen, bevarede han sin høje anseelse blandt danske historikere helt frem til sin død i 1954 og sikrede dermed sammen med venen Aage Friis et videre liv for den tyske historisme ud over besættelsestiden.²⁷ Men i 1954 slukkedes altså også dette fyrtårn, og dermed var det for en rum tid slut med fortsat tysk

26 Povl Bagges nekrolog over Aage Friis i HT, 11.rk. bd.3 (1950-52), s. 322-28.

27 Holger Hjelholts nekrolog over Friedrich Meinecke i HT, 11.rk. bd.4 (1953-56), s. 427-28.

prægning af dansk historievidenskab, som derefter i stigende grad orienterede sig efter franske og angelsaksiske pejlemærker.

Et af disse pejlemærker var den franske Annales-skole, der udviklede sig omkring fagtidsskriftet *Annales*, grundlagt 1929 af Marc Bloch og Lucien Fèbvre. Skolen så sig som et alternativ til den da dominerende tyske historisme med dens ensidige fokus på staten eller nationen og dens vægt på politisk-historiske forklaringsmodeller. Annales-folkene betonedede i stedet vigtigheden af en mere tværfaglig historieforskning, som inddrog en flerhed af forklaringsmodeller af både strukturel, økonomisk, kulturel og social art, gerne i samarbejde med samfundsvidenskaberne. En førende efterkrigsskikkelse inden for denne skoledannelse blev Fernand Braudel (1902-85), som i 1949 disputerede med storværket *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Dette værk var en storslået anskueliggørelse af det erkendelsesmæssige potentiale i Annales-skolens program. Den traditionelle begivenhedshistorie med tilhørende forklaringsmodeller måtte her vige pladsen for en omfattende pluralistisk forklaringsmodel, der lagde hovedvægten på *la longue durée*, dvs. de kulturgeografiske og institutionelle strukturer, der danner rammen om menneskelig handling, men også selv er underkastet langsom forandring over tid. Dette banebrydende værk, som ikke bare kradsede i den begivenhedshistoriske overflade, men ved inddragelse af mange parametre og forklaringsmodeller søgte ned mod historiens dybe understrømme, var et dristigt forsøg på at skrive totalhistorie ved at inddrage aspekter og forskningsområder, som hidtil havde været ignoreret af historikerne. Værket blev derved dagsordensættende og banede vejen for den struktur- og socialhistoriske tilgang, som kom til at gå sin sejrsgang også i dansk historieforskning fra omkring 1970.

Foreløbig forblev værket dog stort set ubemærket i det danske historikermiljø – det ses således ikke at være omtalt, endsige anmeldt, i *Historisk Tidsskrift* i forbindelse med fremkomsten – hvorfor det og Annales-skolen ikke kan siges at have sat sig direkte spor i 1950'ernes danske historieskrivning. Indirekte kan Annales-skolen og ikke mindst den engelske og amerikanske socialhistorisk betonedede tilgang alligevel spores i 1950'ernes forskningsudvikling i skikkelse af øget forskningsinteresse for økonomiske og sociale aspekter af historien og udvikling af pluralistiske forklaringsmodeller, der rakte ud over det politiske og begivenhedshistoriske.

Den økonomiske histories institutionalisering

Den udvikling i retning af øget vægt på økonomisk historie, der blev et kendetegn for udviklingen af den nærmeste efterkrigstids danske historieforskning, byggede imidlertid også på en ganske solid indenlandsk tradition, som ved siden af den traditionelle politiske historie havde udviklet sig ganske stærkt fra begyndelsen af århundredet.²⁸

For så vidt som gennembrudsgenerationen havde interesseret sig for denne side af sagen, havde deres arbejde i denne retning mest handlet om det ældre danske landbrugs forhold, hvilket var naturligt i betragtning af, at Danmark på den tid stadig var et udpræget landbrugsland og anskuede sig selv under denne synsvinkel. Tre banebrydende disputater, som allerede kort er omtalt i det foregående, nemlig Arups fra 1907, Astrid Friis' fra 1927 og Aksel E. Christensens fra 1941, der alle havde internationalt perspektiv, medvirkede imidlertid til at sprænge den ældre nationale landbohistoriske ramme og bringe dansk økonomisk-historisk forskning i meningsfuld forbindelse med udenlandsk forskning på feltet. Karakteristisk nok var både Astrid Friis' og Aksel E. Christensens disputatsarbejder affattet på engelsk og dermed umiddelbart tilgængelige for den internationale forskningsverden, hvorimod Arup af formelle grunde måtte publicere på dansk, hvilket væsentligt formindskede disputatsens internationale gennemslagskraft. Men sammenlagt blev disse tre disputater langt hen ad vejen stærkt bestemmende for dansk økonomisk-historisk forskning i den tidlige efterkrigstid, nemlig en forskning, der lagde hovedvægten på materielle og økonomiske faktorer uden endnu i synderlig grad at inddrage den bredere sociale kontekst.

Afgørende for udviklingen af en økonomisk-historisk forskningstradition i Danmark var også oprettelsen af et særskilt *Institut for Historie og Samfundsøkonomi* i 1927.²⁹ Initiativtager til denne første institutionalisering af den økonomisk-historiske forskning var politikeren og historikeren P. Munch, der med sit aktive samfundengagement gerne så en øget vægt på historisk forskning i samfundsøkonomiske emner og samtidig ønskede at bringe historien i nøjere forbindelse med de tilstødende samfundsvidenskaber. Instituttet eksisterede frem til 1958 og blev i sin levetid samlingspunkt for yngre historikere med interesse for økonomiske og erhvervsmæssige emner. Frugten af disses arbejde, der ofte blev

28 Se Kristof Glamanns bidrag om den økonomisk-historiske forsknings udvikling i *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950)*, udg. af Den danske historiske Forening. Kbh. 1976, s. 92-112.

29 Sst., s. 100 f.

til i samarbejde med fagøkonomer, udkom i en jævn strøm op gennem 1940'erne og -50'erne og fastlagde dermed en stor del af efterkrigsårenes forskningsprogram for dette særlige fagområde. Instituttets væsentligste bidrag på det grundforskningsmæssige område var nok den systematiske indsamling af prishistoriske data, som – inspireret af Sir William Beveridges bestræbelser i mellemkrigstiden på at tilvejebringe en international prishistorie som fundament for økonomisk-historiske studier – blev igangsat i slutningen af 1930'erne. Først i 1958 – samme år som instituttet blev nedlagt – resulterede det i en publikation³⁰ med omfattende systematiserede data for perioden 1660-1800. Selv om værket forblev lidt af en torso og derfor ikke helt fik den forskningsmæssige betydning, som man oprindeligt havde tillagt projektet, var der trods alt tale om et væsentligt bidrag, og det demonstrerer under alle omstændigheder de danske økonomiske historikers bestræbelser for at anbringe Danmark solidt på det økonomisk-historiske verdenskort.

Af institutionel betydning for udviklingen af økonomisk historie som en historisk fagdisciplin i egen ret var også grundlæggelsen i 1953 af *The Scandinavian Economic History Review*, der for første gang skabte et fælles forum for fagets udøvere i Skandinavien og samtidig i kraft af sin engelske sprogdragt kunne virke som forbindelsesled mellem skandinavisk og international forskning på feltet. Dansk repræsentant i redaktionen blev fra begyndelsen Astrid Friis. Dermed var der skabt en fælles skandinavisk arena for udveksling af synspunkter og resultater på det økonomisk-historiske område og samtidig åbnet et vindue ud til den internationale forskerverden, hvilket betød en styrkelse af fagområdet. På den anden side kunne man også vente, at det nye tidsskrift ville tiltrække bidrag, som ellers ville være havnet i *Historisk Tidsskrift* med en vis uligevægt i sidstnævntes indhold til følge. Dette syntes dog ikke at have været tilfældet i nogen større udstrækning op gennem 1950'erne. Niels Steensgaard sluttede således sin oversigt over tidsskriftets virksomhed 1953-59 med følgende bittersøde bemærkning:

Antallet af danske bidrag er ikke så stort, at det tillader nogle slutninger m.h.t. disse studiers stilling, men mon ikke de danske bidrags høje kvalitet og ringe antal (5 af i alt 46) ganske godt afspejler dansk social og økonomisk historieforsknings øjeblikkelige situation og vilkår?³¹

30 Astrid Friis og Kristof Glamann: *A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800*. Vol. I. Cph. & London 1958.

31 HT, 11.rk. bd.6 (1960-62), s. 483-94.

Tvetydigheden i denne udgangsbøn er til at tage og føle på!

En yderligere institutionalisering af det økonomisk-historiske fagområde havde fundet sted allerede i 1948 med oprettelsen af Erhvervsarkivet i Aarhus med Vagn Dybdahl som leder. Inspirationen til denne nydannelse kom fra Tyskland og Holland, som allerede før 1. Verdenskrig havde fået deres første erhvervsarkiver. Den egentlige initiativtager herhjemme var rigsarkivar Axel Linvald, som allerede i mellemkrigstiden havde gjort sig til talsmand for tanken.³² I forbindelse med Statsbibliotekets flytning kunne ideen i 1948 realiseres i Aarhus, hvor arkivet indrettedes i bibliotekets gamle lokaler som en særlig institution under tilsyn af rigsarkivaren. Dermed var der skabt et fast udgangspunkt for systematisk indsamling af arkivalier fra erhvervslivet og dermed også et grundlag for mere omfattende erhvervshistorisk forskning. Fra 1949 begyndte arkivet at udsende *Erhvervshistorisk Årbog*, som stadig udkommer, og dermed var der skabt et permanent forum for den erhvervshistoriske forskning, som siden har udviklet sig til en blomstrende forskningsgren.

En samlet karakteristik af dansk økonomisk-historisk forskning – inklusive den erhvervshistoriske – må være, at den i løbet af 1950'erne nåede en institutionaliseringsgrad, der gav den fremdrift og øget vægt i det samlede billede. Den altovervejende vægt i denne forskning – hvad enten det drejer sig om større værker eller artikler – lå dog på »klassiske« emner som industrihistorie, handelshistorie osv., hvorimod bredere socialhistoriske tilgange endnu hørte fremtiden til. I denne henseende havde de nye tendenser fra udlandet endnu ikke sat sig nævneværdige spor på dansk grund.

Én undtagelse var der dog fra dette generelle billede, nemlig landbohistorien, og det skyldtes i hovedsagen én mand, nemlig Fridlev Skrubbeltrang (1900-88), som kom til at sætte sit uudslettelige præg på efterkrigstidens landbohistoriske forskning og gennem sit virke udstak retningslinjerne også for moderne forskning på feltet.³³ Allerede i disputatsen fra 1940, *Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660-1800*, anlagde han en bred socialhistorisk tilgang til sit emne, og den fastholdt og udbyggede han i sin senere meget omfangsrige produktion. I 1956 tiltrådte han en nyoprettet stilling som lektor i landbohistorie ved Københavns Universitet – en stilling, som han forblev i indtil sin pensionering i 1971 – og samlede i denne

32 Se Glamanns ovenanførte bidrag, s. 96-97.

33 *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. Bd. 13. Kbh. 1983. Nekrolog af Claus Bjørn i HT, bd. 88 (1988), s. 343-49.

kapacitet en kreds af dygtige elever omkring sig, som videreførte hans socialhistoriske tilgang i deres senere landbohistoriske forskning. Især takket være Skrubbeltrang vandt socialhistoriske synsmåder således tidligere indpas i landbohistorien, end tilfældet var på andre områder af den økonomiske historie, og faldt dermed også bedre i tråd med de herskende tendenser i efterkrigstidens franske og engelske økonomisk-historiske forskning.

Resultatet

Dansk historiografi i de første par årtier efter 2. Verdenskrig frembyder således et lidt broget billede, som det kan være vanskeligt at sammenfatte til en helhed; men enkelte hovedtræk træder dog frem. Den klassiske tekstkritiske historieskrivning af den erslev-arupske skole levede fortsat i bedste velgående og var vel stadig *mainstream* som videnskabelig norm. Som følge af de strenge objektivitetskrav til historikeren og hans kildebehandling, der var en arv fra Erslev-generationen, udmøntede resultaterne på dette felt sig som oftest i stærkt specialiserede tekstkritiske afhandlinger om emner hentet fra ældre eller nyere, fortrinsvis politisk, historie, mens større synteseprægede arbejder foreløbig glimrede ved deres fravær. Hæmmet af det ubønhørlige objektivitetskrav var disse *mainstream*-historikere endnu ikke parate til at vove et øje på mere omfattende tolkningsforsøg, som kunne bringe den videnskabelige objektivitet i fare. De fortsatte derfor i hovedsagen i det traditionsspor, der var blevet lagt ud i forbindelse med det kritiske gennembrud i slutningen af 1800-tallet. Selv om det på mange punkter medførte en vækst i vor empiriske viden især om ældre historie, pegede det ikke frem mod nye mere omfattende indsigter eller nye sammenhængende forståelser. Der var i en vis forstand langt hen ad vejen tale om en dans på stedet.

De nye impulser med deraf følgende udvidelse af fagviften kom andre steder fra, nemlig som ovenfor anført fra samtidshistorien og den økonomiske historie, derunder især landbohistorien, der under Fridlev Skrubbeltrangs ægide antog karakter af socialhistorie og dermed i sine anskuelsesformer kom tæt på de herskende udenlandske tendenser.

Samtidshistorien var til at begynde med tæt forbundet med besættelsestidsforskningen, men bredte sig efterhånden ud til også at omfatte andre samtidshistoriske emnekredse og blev dermed en disciplin i sin egen ret. Dens entré på scenen betød ikke blot en betydelig udvidelse af fagets emnekreds, men indebar også en begyndende ændring i

faghistorikernes selvopfattelse og en gradvis opblødning af det ældre snærende objektivitetskrav. Det pegede frem mod en mere udadvendt og samfundsenget holdning hos fagets udøvere til såvel faget som det omgivende samfund – en ændring, som dog først for alvor blev kendelig i 1970'erne.

Den voksende institutionalisering af den økonomiske og erhvervs-mæssige historieforskning bevirkede, at den efterhånden kom til at fylde mere og mere i det samlede forskningsbillede, hvilket ikke blot var en udvidelse af fagviften, men tillige rejste krav om anvendelse af andre metoder end den rent tekstkritiske til løsning af problemstillingerne. Dette førte til et voksende behov for åbning af faget til en række nabo-videnskaber som statistik, økonomi, sociologi, etnografi, antropologi osv. og øget inddragelse af disse samfundsvidenskabers metoder også i historiske undersøgelser. Dermed var grunden lagt til de gradvise forandringer i fagets teori og metode, som i løbet af et par årtier endeligt kappede båndene til det erslevske historiesyn og omstøbte historiefaget til det, som det er i dag: En metodisk bredt funderet humanistisk disciplin med samfundsmæssig nutidsrelevans.

Disse forskellige nybrud i løbet af 1950'erne var udtryk for en ny pluralisme inden for faget og tillige symptomer på, at det var i bevægelse hen imod en ny selvforståelse. Til gengæld var der ingen faglig konsensus om, hvori denne nye selvforståelse skulle bestå. Den opstod først gradvis hen over 1960'erne og 70'erne, hvor socialhistoriske synsmåder endte med at blive den fælles platform, hvorpå en ny faglig konsensus i vid forstand kunne etableres trods store ideologiske og metodiske forskelle historikerne imellem.

Historisk Tidsskrift og fagudviklingen

Som landets ældste fagtidsskrift for den akademiske beskæftigelse med historie og siden Erslev-generationens dage det vigtigste medium for fagets videnskabeliggørelse har Historisk Tidsskrift spillet en central rolle for fagets udvikling og som normsætter for god videnskabsudøvelse. Over langs stræk har fagets udvikling afspejlet sig i tidsskriftets indhold. Spørgsmålet her er, om tidsskriftet også i efterkrigstiden formåede at opretholde denne centrale position som normdanner og frontløber i forhold til de nye strømninger i faget, der som ovenfor beskrevet trængte sig på i løbet af 1950'erne. En vurdering deraf er her det egentlige anliggende, og svaret vil bygge på en undersøgelse af indholdet af 11. række (1944-62), hvor Povl Bagge og Astrid Friis i fællesskab var

ansvarlige for tidsskriftets redaktion, sammenholdt med de generelle udviklingstendenser, der er skitseret i det foregående.

Bindene i 11. række var i lighed med de foregående disponeret i en række faste kategorier. Mest omfattende var naturligvis *afhandlingsdelen*, dækkende de større afhandlinger, der tilsammen tegnede tidsskriftets videnskabelige hovedprofil udadtil. Derefter fulgte en afdeling kaldet *småstykker*, hvorunder rubriceredes kortere bidrag, ofte omhandlende specialiserede emner, samt mindre debatbidrag af polemisk karakter. Denne afdeling fungerede nærmest som en arena, hvor interessante iagttagelser og gode ideer kunne fremlægges uden at være fuldstændig oparbejdede til egentlig afhandlingsform. Den tredje rubrik var *anmeldelserne*, dækkende større kritiske recensioner af relevant faglitteratur. Disse førtes oftest i pennen af førende specialister på de pågældende felter, og disse større anmeldelser fungerede derfor som en vigtig faglig kontrolinstans med normdannende virkning inden for faget. Obligatorisk var også rubrikken *nekrologer*, hvor afdøde kollegers faglige indsats blev karakteriseret og vurderet og sat ind i en større sammenhæng. Endelig var rubrikken *nyt fra historisk videnskab* et fast indslag. Derunder faldt mindre anmeldelser eller omtale af inden- og udenlandsk faglitteratur, som ikke blev fundet så central, at en egentlig recension var påkrævet. Fra og med rækkens femte bind, dvs. fra midt i 1950'erne, indførte man som en nyskabelse en yderligere rubrik kaldet *oversigter*, hvor større sammenhængende forskningsoversigter over særlige forskningsfelter kunne fremlægges som nyttige arbejdsredskaber for fagkolleger. Karakteristisk for den manglende teori- og metodedebat i faget i den tidlige efterkrigstid skulle man imidlertid helt frem til omkring 1970, inden en rubrik om teori og metode blev en fast bestanddel af tidsskriftet.

Det følgende forsøg på at placere Historisk Tidsskrift i det samlede faghistoriske landskab tager udgangspunkt i ovennævnte kategoriinddeling, begyndende med en karakteristik af tidsskriftets egentlige flag-skib, *afhandlingsdelen*.

Afhandlingerne

I 11. rækkes seks bind bragtes i alt 45 større afhandlinger, typisk en seks-syv stykker pr. bind, bortset fra bind 3 (1950-52), der toppede listen med hele 10 større afhandlinger. Af disse 45 afhandlinger var de 14 i øvrigt forfattet af historikere, der enten var eller havde været medlemmer af Den danske historiske Forenings bestyrelse, som dermed altså lagde navn til henved en tredjedel af tidsskriftets afhandlingsindhold.

En grov optælling af, hvorledes disse afhandlinger emnemæssigt for-
deler sig på tidsperioder, giver følgende resultat (tabel 1):

Tabel 1. Afhandlinger fordelt på perioder, HT 1944-62

	Antal	Andel
Middelalderen	10	22 %
Tiden 1500-1800	17	38 %
1800-tallet	17	38 %
Andet*	1	2 %
I alt	45	100 %

* Den ene afhandling, som her er rubriceret under »andet«, er Astrid Friis' oversigt over moderne engelsk økonomisk-historisk historieskrivning i HT, 11. rk. bd.2 (1947-49), s. 268-98. Formentlig fordi man endnu ikke havde fået indrettet en særskilt rubrik til forskningsoversigter, optrådte den i indholdsoversigten under afhandlinger, hvorfor denne rubricering også er fulgt her.

Ét forhold springer umiddelbart i øjnene ved betragtning af denne oversigt, nemlig det totale fravær af samtidshistorisk afhandlingsstof, endsiges stof vedrørende 1900-tallet. Det er et talende udtryk for, at samtidshistorien – eller bare det, der kunne minde om det – endnu ikke havde vundet borgerret i Historisk Tidsskrifts spalter.

Omvendt fylder middelalderstoffet godt en femtedel af afhandlingsstoffet, hvilket kan ses som en videreførelse af traditionen fra gennembrudsgenerationen, hvor netop en nøje kildekritisk prøvning af de sparsomme middelalderkilder var en væsentlig del af tidsskriftets videnskabelige profil. Langt hovedparten – mere end tre fjerdedele – af afhandlingerne vedrører imidlertid emner fra »mellempærioden« 1500-1900, hvilket klart afspejler, at disse fire århundreder var dansk historievidenskabs foretrukne genstandsområde, således som det i realiteten havde været tilfældet siden Fridericias og Edvard Holms dage. Det er i denne forbindelse dog værd at bemærke, at ikke færre end 13 af de offentliggjorte afhandlinger – svarende til 28 procent af samtlige – handlede om forhold med tilknytning til de slesvigske krige, dvs. perioden 1848-64, hvilket indicerer, at heller ikke den tredje historikergeneration efter disse endnu var kommet til rette med denne afgørende periode i tilblivelsen af det moderne Danmark.

Endelig bør et sidste karakteristikum ved disse 45 afhandlinger fremhæves. Med undtagelse af Astrid Friis' ovennævnte afhandling om moderne engelsk økonomisk historie henter de alle deres emner fra dansk historie, hvilket næppe skal tages som udtryk for, at danske historikere ikke i almindelighed evnede at kigge ud over grænserne, men snarere indicerer, at *Historisk Tidsskrift* fortsat definerede sig selv som det førende nationale tidsskrift med et helt særligt ansvar for dansk historie.

Selv om det er forbundet med et betydeligt element af skøn og nogen vilkårlighed, kunne man også rubricere afhandlingsstoffet i nogle grove tematiske hovedgrupper, som fra en lidt anden vinkel kan kaste lys over tidsskriftets stofprioritering. Med alle de forbehold, der følger af den nødvendige forenkling, kan afhandlingerne tematisk rubriceres i følgende grove hovedkategorier (tabel 2):

Tabel 2. Afhandlinger fordelt på temaer, HT 1944-62

	Antal	Andel
Metodisk-kildekritiske arbejder	3	7 %
Politisk historie i bred forstand	29	65 %
Økonomisk-social historie	11	24 %
Kulturhistorie	1	2 %
Oversigt	1	2 %
I alt	45	100 %

Af de tre afhandlinger, som her er rubriceret som tekstkritiske arbejder i den klassiske erslevske forstand, drejer de to sig om indtrængende tekstmæssige analyser af *Skibbykrøniken* af henholdsvis J. Oscar Andersen og C.O. Bøggild-Andersen.³⁴ Den tredje er Knud Fabricius' opgør med Erslevs tolkning af den såkaldte *Constitutio Valdemariana*.³⁵ De er rubriceret således, fordi de til forskel fra de øvrige afhandlinger direkte sigter imod kritisk prøvning af vigtige enkeltkilder til den ældre danske historie. Disse tre afhandlinger lægger tilsammen beslag på næsten 400 sider, svarende til mere end et halvt af rækkens i alt seks bind. Dette un-

³⁴ HT, 11.rk. bd.1 (1944-46), s. 1-149 og 334-447, samt HT, 11.rk. bd.5 (1956-59), s. 1-109.

³⁵ HT, 11.rk. bd.6 (1960-62), s. 245-68.

derstreger, at tidsskriftets redaktion fortsat lagde vægt på at fastholde tidsskriftet som forum for den indtrængende metodisk-kritiske undersøgelse, som havde tegnet dets hovedprofil siden det kritiske gennembrud.

Den absolutte topprioritet var imidlertid uændret den politiske historie i bred forstand med hovedvægten på omstændighederne omkring de slesvigske krige, hvilket fremgår af, at henvend to tredjedele af titlerne kan henføres til denne kategori. I lyset af den bitre strid mellem Erik Arup og Aage Friis i mellemkrigstiden, der bl.a. udmøntede sig i en uforsonlig debat om C.N. Davids rolle i de begivenheder, der ledte op til en tøvende Christian IX's underskrift på Novemberforfatningen 1863 og pålideligheden af Davids to beretninger derom fra 1863 og 1874, fortjener Troels Finks afhandling om »C.N. Davids optegnelser om den politiske situation i dagene efter Christian IX's tronbestigelse« måske lidt ekstra opmærksomhed.³⁶

Stridspunktet mellem Arup og Friis var, om David af politiske grunde bevidst havde forfalsket 1863-beretningen, i hvilket fald 1874-redegørelsen måtte tillægges større kildeværdi end den samtidige. Friis valgte i sin tolkning at lægge størst vægt på den samtidige 1863-beretning, men Arup forkastede den til fordel for den sene 1874-beretning, som han fandt mest retvisende. Denne tvist kom de to kamphaner aldrig overens om, hvorfor spørgsmålet forblev åbent med påstand mod påstand.

I 1950 – året efter Friis' død, og året inden Arup afgik ved døden – åbnede tidsskriftets redaktion imidlertid spalterne for Troels Finks ovennævnte afhandling, som lagde sig på en medierende linje i forhold til Arup-Friis-kontroversen. Fink endte med langt hen ad vejen at erklære sig enig i Arups metodiske indvendinger, men tog til gengæld afstand fra de vidtgående tolkningsmæssige konsekvenser, som han drog deraf. Finks overordnede tolkning af november-begivenhederne 1863 fulgte i hovedsagen Friis' udlægning, hvorved den fremtrådte som en velbegrundet mellemproportional mellem forgængernes ellers ufornelige standpunkter.

Ud over at kaste nyt og klarere lys over de hektiske novemberdage 1863 repræsenterede afhandlingen derfor en slags forsoning mellem den strengt kildekritiske skole, som Arup repræsenterede, og den historiske tilgang, som Friis var eksponent for. Set i det lys fremstår artiklen derfor i en vis forstand som en besegling af den borgfred, der på det organisatoriske plan blev indgået ved bestyrelsesskiftet i foreningen i 1939, og som redaktørerne af 11. række af tidsskriftet stod som en

36 HT, 11.rk. bd.3 (1950-52), s. 1-47.

slags eksponenter for. Det kunne i denne forbindelse være interessant at få afklaret, om Finks artikel blev til efter tilskyndelse fra redaktionen, eller om initiativet udelukkende var hans eget; men desværre tier kilderne derom.

Den sidste større gruppe af afhandlinger, nemlig omkring en fjerdedel, drejer sig om økonomisk-social historie med hovedvægten på handels-, finans- og pengehistorie, mens rent socialhistoriske emner kun i meget begrænset omfang optræder i egen ret. Den trods alt ganske pæne repræsentation af økonomisk-historiske temaer i buketter af afhandlinger svarer vel så nogenlunde til den vægt, som økonomisk historie havde haft i det samlede forskningsbillede siden 1930, og afspejler derfor, at redaktionen tog sin del af ansvaret for også at pleje dette felt, selv om det som nævnt havde fået sit eget forum i skikkelse af *The Scandinavian Economic History Review* fra 1953.

Lidt uden for kategori blandt rækkens afhandlinger står Povl Bagges undersøgelse af den sociale menneskevurdering under enevælden.³⁷ Den er i oversigten ovenfor rubriceret som kulturhistorie, men rummer også betydelige mentalitets- og socialhistoriske aspekter. Den kan derfor ses som et bemærkelsesværdigt tidligt forvarsel om de tendenser, der først for alvor slog igennem i dansk historieforskning fra omkring 1970.

Bagge betegner selv afhandlingen som en forstudie til et større arbejde om de åndelige forudsætninger for det danske demokrati og den danske udgave af liberalismen, hvorved han placerer den som led i et langt mere omfattende ånds- og idéhistorisk projekt, der dog – ikke mindst takket være Bagges elever – først kom til fuld udfoldelse fire årtier senere.³⁸ Foreløbig begrænsede han sit undersøgelsesfelt til den ældre enevælde med Ludvig Holberg og biskop Peder Hersleb som omdrejningspunkter. Efter en gennemgang af disses skrifter sammenholdt med udenlandske forbilleder konkluderede han, at det danske samfund endnu i 1700-tallet var dybt præget af Luther og dennes øvrighedslære, der virkede konserverende på standssamfundet. Samtidig fandt han dog hos både Holberg og Hersleb klare tegn på opfattelser, der peger i meritokratisk retning og indrømmelse af større lighed befolkningsgrupperne imellem, hvilket han tolkede som de første spæde kim til den gradvise åndelige klimaforandring, der i det følgende århundrede førte til det liberale demokratis sejr.

³⁷ HT, 11.rk. bd.3 (1950-52), s. 649-92.

³⁸ Mest markant med udsendelsen af *Dansk Identitetshistorie*, bd. 1-4. Kbh. 1991-92 under redaktion af Ole Feldbæk.

Foreløbig forblev Bagges stort anlagte mentalitetshistoriske afhandling dog en enlig svale. En samlet karakteristik af de afhandlinger, der blev publiceret i Historisk Tidsskrift i perioden 1944-62, må være, at de tegner billedet af et tidsskrift, som stadig var snævert nationalt, som stadig følte sig stærkt forpligtet på arven fra Erslev-generationen, som især plejede den ældre politiske historie med særlig vægt på det midterste 1800-tal, men til gengæld også gav plads til den økonomiske historie i den udformning, den havde fået af Erik Arup og P. Munch.

Småstykker, anmeldelser, nekrologer og nyt

Dette overordnede billede forrykkes ikke af de såkaldte *småstykker*, dvs. kortere opsatser, hvoraf tidsskriftet i 11. række bragte 32. Deraf henter de 29 deres emner fra dansk historie, mens kun tre omhandler udenlandske forhold, deraf de to svenske. Kronologisk ligger emnefeltene alle inden for ældre historie med slutningen af 1800-tallet som øvre grænse. Mere end en tredjedel, nærmere betegnet 12, er snævre kildekritiske undersøgelser af specifikke problemer som f.eks. omstændighederne omkring Tordenskiolds død.³⁹ Samlet set minder småstykkerne, hvad angår emnevalg og tilgang, derfor til forveksling om billedet fra afhandlingerne, blot i formindsket udgave. Denne sektion udgjorde således ikke – som man måske ellers kunne have forventet – et eksperimentarium for nye ideer og emnefelt, men var i forhold til afhandlingerne stort set blot mere af det samme i mindre doser.

Af større kritiske *anmeldelser* bragtes der i 11. række i alt 85. Blandt de anmeldte værker var der 25, som enten vedrørte udenlandsk (især svensk) historie eller havde en udenlandsk forfatter, mens de resterende 60 vedrørte ren dansk historieskrivning. Anmeldersektionen var med andre ord ikke helt så ensidigt national, som tilfældet var med afhandlings- og småstykkedelen, og den gav derfor læseren mulighed for på et kvalificeret grundlag at følge med i, hvad der skete på den faglige front både her til lands og i nogen udstrækning også i udlandet. Samtidig fungerede anmeldersiden som en vigtig faglig kontrol. De grundige anmeldelser, almindeligvis skrevet af fremtrædende folk i faget, leverede ofte værdifulde korrektiver til de resultater, der var fremlagt i de anmeldte værker, og fjede undertiden også egne primære undersøgelsesresultater til. Anmeldelsernes gennemgående høje standard og den – i forhold til afhandlingsstoffet – store emnespredning gjorde

39 HT, 11.rk. bd.4 (1953-56), s. 485-89; HT, 11.rk. bd.6 (1960-62), s. 81-95 og 358-61.

dengang som nu Historisk Tidsskrifts anmeldelser til obligatorisk læsning for enhver seriøst arbejdende dansk historiker.

Historisk Tidsskrift havde en lang tradition for at bringe *nekrologer* over afdøde fagfæller, som havde ydet en markant indsats i faget. De blev almindeligvis ført i pennen af kolleger, som havde virket inden for samme fagområde som den afdøde og havde oftest karakter af en samlet opgørelse over den afdødes indsats og betydning for den faglige udvikling i videre forstand. Denne tradition videreførtes naturligvis i 11. række, hvor der bragtes i alt 32 nekrologer, der tilsammen tegner et ganske nuanceret billede af det foregående slægtleds indsats for historieforskningen. Ikke overraskende var nekrologerne over afdøde danske historikere langt i overtal, nemlig 23 af de i alt 32.

Ved læsning af disse 23 mindeord får man et nuanceret indtryk af den historikergeneration, der tegnede faget i mellemkrigstiden. Interessant nok bringer 11. rækkes 3. bind netop mindeartikler over de tre historikere, der stærkest markerede sig i 1930'erne, og samtidig var hovedaktører i den da standende historikerstrid. Povl Bagge portrætterede således med indlevelse Aage Friis (d. 1949) og hans indsats for 1700-1800-tallenes historie, som han betegnede som imponerende af omfang, men også lidt tilfældig som følge af Friis' mange gøremål uden for forskningens område og hans personorienterede tilgang til emnerne, mens Astrid Friis i sin mindeartikel over Albert Olsen (d. 1949), der i mange henseender var Aage Friis' diametrale modsætning, ydede denne fuld retfærdighed. Og hun undlod ikke i den forbindelse at udtrykke sin anerkendelse af hans rolle ved bilæggelsen af historikerstriden i 1939.⁴⁰ Aksel E. Christensen skrev kongenialt om Erik Arup (d. 1951), som han uden forbehold betegnede som den mest særprægede skikkelse i dansk historieforskning.⁴¹ Dermed var dramaets hovedpersoner stedt endeligt til hvile og stridsøksen endegyldigt begravet.

De ni nekrologer over udenlandske fagkolleger omfattede fire svenske, deriblandt Lauritz Weibull (d. 1960), en norsk (Oluf Kolsrud), en finsk (Bruno Lesch), en hollandsk (Johan Huizinga), en engelsk (James Tait) og en tysk (Friedrich Meinecke). Det står ikke helt klart, hvorfor netop James Tait skulle mindes med en nekrolog i Historisk Tidsskrift, for bortset fra flittig anmeldervirksomhed i *English Historical Review* gjorde han sig ikke stærkt gældende i engelsk historisk forskning

40 HT, 11.rk. bd.3 (1950-52), s. 322-28 og 328-32.

41 HT, 11.rk. bd.3 (1950-52), s. 778-88.

og slet ikke i dansk sammenhæng. Derimod lå det lige for at mindes Meinecke (d. 1954), der stod som en ledende skikkelse i efterkrigstidens tyske historieforskning, og hvis historistiske tilgang havde sat sit stærke præg på en række danske historikere, derunder Aage Friis, der som nævnt knyttede et nært venskab med ham i mellemkrigsårene.

Mens tidsskriftet bragte nekrologer over stort set alle danske historikere i både første og andet forskningsgeled, virker udvalget af mindeartikler over afdøde udenlandske forskere mere spredt og tilfældigt, hvilket måske kan tages som endnu et udtryk for, at Historisk Tidsskrift først og fremmest var et nationalt tidsskrift, og at kredsen omkring det i efterkrigsårene som helhed kun havde svage og tilfældige faglige og personlige forbindelser med udenlandske miljøer.

Rubrikken *Nyt fra historisk videnskab* fremtrådte i 11. række som lidt af en blandet landhandel bestående af korte beretninger fra inden- og udenlandske konferencer og fagkongresser, enkelte kortere mindeartikler, især over afdøde udenlandske forskere, kortere omtaler af nyudkommen udenlandsk faglitteratur, samt kortfattede anmeldelser af danske historiske værker og udgivelser, der ikke skønnedes væsentlige nok til en egentlig recension. Af 11. rækkes samlede tekstmasse på 4.149 tryksider optog denne rubrik 319 sider, svarende til 7,7 procent af den samlede plads, hvilket sammenlignet med afhandlingsstoffet og det egentlige anmeldelsesstof var beskedent. Dette afspejler, at rubrikken først og fremmest var tænkt som en håndsrækning til de læsere, som ønskede at holde sig orienteret om den internationale fagudvikling uden nødvendigvis at skulle investere for megen tid i det. Rubrikken fungerede således som et lille vindue ud mod den internationale forskning, og selv om dette vindue især gav udsigt til engelsk, tysk og svensk historieskrivning, udfyldte rubrikken på udmærket vis sit formål og kompenserede dermed i et vist omfang for tidsskriftets overordnet set stærke fokus på den danske historie.⁴²

Nyt-rubrikken havde været et fast indslag i Historisk Tidsskrift siden gennembrudsgenerationen omstøbte det til et fagvidenskabeligt tidsskrift i moderne forstand, om end den i takt med den fagvidenskabelige udvikling var blevet udbygget og udviklet. Et decideret nyt indslag i 11. række var derimod rubrikken *oversigter*, der første gang dukkede op i rækkens 5. bind (1956-59). I realiteten var den dog allerede blevet

42 Dertil svarer, at Jysk Selskab for Historie, der stod bag udgivelsen af *Jyske Samlinger* – i 1966 omdøbt til *Historie* – på initiativ af Vagn Dybdahl og Troels Fink fra 1951 begyndte at udsende *Nyt fra historien*, som på tilsvarende måde løbende anmeldte udenlandsk og mindre væsentlig indenlandsk faglitteratur.

introduceret i rækkens 2. bind (1947-49) med Astrid Friis' instruktive oversigtsartikel om »Moderne engelsk historikerskole«⁴³, hvori hun med overblik opridsede nogle hovedlinjer i samtidens engelske økonomisk-historiske forskning med karakteristikkere af dens vigtigste resultater og de vigtigste navne inden for feltet. I tidsskriftets indholdsoversigt rubriceredes denne oversigtsartikel dog som nævnt under »afhandlinger«, selv om der var tale om en forskningsoversigt, som senere naturligt ville være faldet ind under rubrikken oversigter.

De første oversigtsartikler under egen rubrik skyldtes den dengang unge magister Erling Ladewig Petersen, som havde kastet sig over studiet af ældre islamisk historie, hvilket i 1964 resulterede i en disputats om emnet.⁴⁴ Som forstudier dertil publicerede han i *Historisk Tidsskrift* to oversigtsartikler. De gav for første gang tidsskriftets læsere indblik i et emne, som ikke tidligere i synderlig grad havde optaget danske forskere, og som derfor heller ikke havde været behandlet i tidsskriftet.⁴⁵ Dette repræsenterede noget af et brud med den ellers temmelig ensidigt nationalt orienterede linje, der hidtil havde præget tidsskriftet, og nydannelsen kom til at danne skole for mange senere oversigter i de senere rækker, der gav læserne lødige og nyttige orienteringer om forskningsudviklingen på særlige felter, både danske og udenlandske. I 11. række nåede det dog kun at blive til en enkelt oversigtsartikel mere, nemlig Niels Steensgaards allerede nævnte karakteristik af indholdet af *The Scandinavian Economic History Review* fra tidsskriftets grundlæggelse i 1953 og frem til 1959.⁴⁶

Sammenholdt med nyt-rubrikkens øgede vægt på orientering om den internationale fagudvikling var tilkomsten af oversigts-rubrikken fra slutningen af 1950'erne et udtryk for, at *Historisk Tidsskrifts* redaktion langsomt var i færd med at dreje fokus bort fra den snævre nationale historie over i retning af et bredere udsyn. Dermed opfangede tidsskriftet bedre forskningsmæssige impulser udefra, som kunne befrugte dansk historisk forskning og måske bringe den i samklang med international forskningsudvikling. Der skulle dog gå adskillige år, inden denne åbning for alvor slog igennem i tidsskriftets spalter.

43 HT, 11.rk. bd.2 (1947-49), s. 268-98.

44 E. Ladewig Petersen: *Ali and Muawiya in Early Arabic Tradition*. Cph. 1964.

45 E. Ladewig Petersen: »Nyere islamforskning«, HT, 11. rk. bd.5 (1956-59), s. 145-63; og samme: »Stat og historieskrivning i Islams klassiske periode, 7.-10. århundrede«, sst., s. 455-73.

46 Niels Steensgaard: »The Scandinavian Economic History Review I-VII, 1953-59«, HT, 11. rk. bd.6 (1960-62), s. 483-94.

Tidsskriftet og forskersamfundet

Ovenstående forsøg på at skitsere Historisk Tidsskrifts anatomi i Povl Bagges og Astrid Friis' redaktørtid efterlader billedet af et videnskabeligt set konservativt tidsskrift med stærk vægt på den nationale historie og på snævert danske problemstillinger. De paradigmeskifter, der i perioden var stærkt undervejs ude omkring – især i Frankrig og England – satte sig kun yderst beskedne spor i stofudvælgelse og tilgang til problemstillingerne. En egentlig metodedebat glimrede således helt ved sit fravær, og det er karakteristisk, at Povl Bagges behjertede forsøg på at igangsætte en sådan med sin store artikel om historieforskningens videnskabelige karakter fra 1940 forblev et råb i ørkenen, som først fra 1970 begyndte at give genlyd. Hvor tidsskriftet i Erslev-generationens storhedstid fungerede som en frontløber både metodisk og hvad angår videnskabssyn, fremtrådte det i den her behandlede periode snarere som traditionens vogter, der stod vagt om den videnskabstradition, som var blevet grundlagt af gennembruddets mænd og videreført af deres elever. At dømme efter 11. rækkes indhold var viljen til at gå nye veje, der afveg fra det af Erslev-generationen udlagte spor, fortsat beskeden. Med ganske enkelte undtagelser repræsenterede 11. række snarere mere af det samme, og med risiko for at træde nogen for nær kan man vist godt hævde, at man skal frem på den anden side af 1970, inden Historisk Tidsskrift atter blev det fagligt set nyskabende debatforum, som det havde været i Erslevs dage.

De nye tendenser i 1950'erne i retning af øget vægt på samtidshistorie og økonomisk historie med et socialhistorisk indhold opfangede tidsskriftet kun i ringe grad eller slet ikke. Dette skal dog ikke lægges redaktørerne til last – de var i disse henseender bestemt ikke tonedøve – men er snarere forklarligt ved, at Historisk Tidsskrift i denne periode fik øget konkurrence fra andre, ofte mere specialiserede tidsskrifter, der truede dets stilling som dominerende fagorgan eller skar store lunser af dominansen. Grundlæggelsen af *The Scandinavian Economic History Review* i 1953 er allerede berørt. Dette nye tidsskrift tiltrak af indlysende grunde økonomisk-historiske forskere, som her fik en mulighed for at præsentere deres forskningsresultater for et bredere internationalt publikum, og det gjorde naturligvis uundgåeligt indhug i Historisk Tidsskrifts potentielle forfatterkreds. På samme tid var det Aarhus-baserede tidsskrift *Jyske Samlinger* (fra 1966 *Historie*) på Vagn Dybdahls og Troels Finks initiativ for alvor i færd med at forvandle sig fra et jysk lokalhistorisk tidsskrift til et landsdækkende, hvor nyere historie og samtidshistoriske emner fik høj prioritet. Dette medførte – i

hvert fald i en periode – en slags stiltiende arbejdsdeling mellem de to landsdækkende fagtidsskrifter, således at samtidshistoriske emner hovedsageligt afhandlede i Jyske Samlinger, mens Historisk Tidsskrift beholdt førstefødselsretten til den ældre historie. Denne rollefordeling rummer en hel del af forklaringen på, at samtidshistoriske emner som tidligere nævnt slet ikke afhandlede i Historisk Tidsskrifts 11. række.

Som det vil være fremgået, kan Historisk Tidsskrift i den her behandlede periode ikke siges at afspejle dansk historisk videnskabs udvikling i dens fulde bredde og dybde – og på ingen måde heller de internationale udviklingstendenser – men kun en mindre del deraf. Dette hænger givetvis sammen med den stigende emne- og metodemæssige diversitet, der karakteriserede faget i 1950'erne, men skyldes også konkurrencen fra nye tidsskrifter. I Erslevs dage opnåede Historisk Tidsskrift en faktisk monopolstilling som egentligt forum for den videnskabelige debat og fagudvikling. Denne stilling gik tabt i efterkrigsårene, hvor nye tidsskrifter med nye vinkler og prioriteringer begyndte at gøre sig gældende. I denne situation valgte redaktionen forklarligt nok at lægge hovedvægten på tidsskriftets hævdvundne rolle som vogter af den traditionelle videnskabelighed, således som denne var blevet defineret i forbindelse med det kritiske gennembrud, hvilket som ovenfor vist klart afspejlede sig i rækkens indhold. Set i dette lys kan man vel sige, at Historisk Tidsskrift i denne overgangsperiode i kraft af sin faglige konservatisme trods alt spillede en ikke uvigtig rolle. Tidsskriftet var i kraft af sin solide forankring i traditionen med til at sikre, at de solide gamle videnskabelige dyder som nøjeregnende kildeprøvning og tilstræbelse af en objektiv tilgang til stoffet også forblev en del af det samlede videnskabelige grundlag, da de nye tendenser og retninger inden for faget for alvor begyndte at slå igennem fra omkring 1970.